

Majerčáková, Mária

Literatúra a kognitívne vedy

Slavica litteraria. 2015, vol. 18, iss. 2, pp. 222-226

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/134900>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

v 19. století – může být silným podnětem k této činnosti: kromě Německa jsou centrem sorabistiky Polsko, Ukrajina, Rusko; naopak české země v tom hodně zanedbaly (ostatně jako v jiných slavistických oborech), ale v poslední době se alespoň popularizující sorabistika rozvinula u mladé generace, mj. v Společnosti přátel Lužice a její tiskovém orgánu Česko-lužickém věstníku. Může tedy tento lexikon být inspiračním zdrojem i pramenem povzbuzení také pro zahraniční sorabistiku, včetně skomírající české, jež nutně potřebuje v podstatě znovu vybudovat na univerzitní úrovni. Již klíčová role Čechů v národním obrození Lužických Srbů k tomu vyzývá. První vlašťovkou, která však jaro ještě nedělá, je svou kulturně areálovou orientací tomuto slovníku nejbližší brněnská edice Radka Čermáka a Giuseppa Maiella (*Nástin dějin a literatury Lužických Srbů*. Středoevropské centrum slovanských studií, edice Evropské obzory, Brno 2011). A ještě jeden impuls: přítomný slovník, jistě s dalšími dodatky z jednotlivých prostředí, by se měl přeložit i do jiných slovanských jazyků, včetně češtiny, ale i do jazyků světových, např. angličtiny nebo francouzštiny, ale nyní víme, že by našel své čtenáře a studenty i v asijské a latinskoamerické slavistice, a to z důvodů, jež jsou ryze odborné, ale hlavně obecně společenské.

Ivo Pospíšil

LITERATÚRA A KOGNITÍVNE VEDY

Jana Kuzmíková (ed.): *Literatúra v kognitívnych súvislostiach*. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014. 152 s. ISBN 978-80-88746-258-6.

Pri čítaní kolektívnej monografie *Literatúra v kognitívnych súvislostiach*, ktorú koncepčne a editorsky pripravila Jana Kuzmíková, som si uvedomila hneď niekoľko javov a faktov, ktoré som doposiaľ bez hlbšej reflexie vnímala ako samozrejmé. Viaceré atribúty, dlhodobá a opakovane pripisované slovenským autorom a ich tvorbe, súvisia s emóciami či inými mentálnymi stavmi. Napríklad Timravinu tvorbu charakterizuje deziluzívnosť, o Jozefovi Cígerovi Hronskom sa často uvažuje ako o „znalcovi ženskej duše“, pri charakteristike próz Dušana Mitanu sa z genologického aspektu hovorí o „poviedkach s tajomstvom“ a pod. Nejde pritom o vyjadrenia tzv. naivnej literárnej kritiky, ale o relevantné závery skúsených literárnych vedcov, akým napríklad v Timravinom prípade nepochybne bol Oskár Čepan.

V tradícii slovenskej literárnej vedy s imanentným prístupom k textu, ktorý dlhodobá reprezentoval štrukturalistický model, rezonovali a stále sa používajú spomenuté charakteristiky, ale zvyčajne bez úsilia hlbšie vysvetliť či pochopiť, čo ich okrem explicitných textových prejavov môže vyvolávať a recepčne ur-

čovať. V osobitom slovenskom spektre humanitných vied s ich pevnou štrukturalistickou tradíciou, keď je v súčasnosti ich celospoločenské postavenie, ba priam existencia ohrozená, treba venovať pozornosť novým prístupom výskumu, o čo sa pokúša aj publikácia *Literatúra v kognitívnych súvislostiach*. Je to zaujímavé, hoci možno dopredu upozorniť, že aj neľahké čítanie.

Na „tenkom ľade“ sa pohybuje každý, kto prichádza s čímsi novým, doposiaľ nielenže neopísaným, ale do veľkej miery neznámym. Situácia je ešte zložitejšia, ak je nová oblasť alebo prístup v metodologickom rozpore so zaužívanými pravidlami, hoci by sa tradičné a nové bezpodmienečne nemuseli vzájomne negovať a „sporit“. „Hrúbka ľadu“ zaiste rastie s terminologickou presnosťou, relevantnou argumentačnou oporou a vlastným tvorivým uvažovaním. Recenzovaná monografia piatich spoluautorov má tento zámer. Slovanmi Jany Kuzmíkovej, monografia je „*prvou slovenskou publikáciou, ktorá ucelene mapuje tri hlavné problémové okruhy kognitívnych skúmaní literatúry, to znamená otázky metafory, narácie a emócií, ktoré sa riešia v interdisciplinárnom presahu*“ (s. 8). Interdisciplinarita je určujúcim prístupom kognitívnych vied.

Nosnou časťou monografie je úvodná štúdia editorky, ktorá v prvej časti nastoľuje vzťah umenia a kognitívnych vied. Autorka v nej načrtáva vývoj a vznik umenia ako „*súčasti kolektívnej sociálnej starostlivosti našich hominidných predkov*“ (s. 11) a jeho prepojenie s kognitívnymi procesmi. Venuje sa procesom a javom spadajúcim pod kognitívnu perspektívu, a to vnímaniu, cíteniu, emóciám, pozornosti, pamäti, jazyku, mysleniu, obraznosti, vedomiu a riešeniu problémov. Výskum uvedených procesov a javov je pre kognitívnu literárnu vedu určujúci, pretože „*chceme lepšie porozumieť potrebe tvorby, jej recepcii a reflexii a s nimi spätými procesmi v našej myslí*“ (s. 13). Kuzmíková s oporou o výskum Vilayanura S. Ramachandrana uvažuje o vzťahu mozgu, mysle a tela a dostáva sa k ich prepojeniu s literárnosťou, resp. umením ako takým. Systematické skúmanie tohto vzťahu zahŕňa tak prírodovedný a užšie neurologický prístup, ako aj intencionalizmus a reprezentacionalizmus (experimentalizmus/experencializmus). Zatiaľ čo intencionalizmus sa podrobnejšie „*zaoberá ľudskou myslou a jeho výskumným objektom je ľudská skúsenosť [...], experencializmus sa zaoberá bežnými, tzv. ľudovými názormi, hypotézami, dôvodmi a evidenciou každodennej skúsenosti, pomocou ktorých vysvetľuje ľudová psychológia ľudské konanie a správanie*“ (s. 15). Autorka názorne predstavuje špecifiká všetkých troch prístupov na príklade ich rozdielneho, či presnejšie špeciálneho skúmania a chápania metafory, ktorej koncept sa ukazuje ako kľúčový v nazeraní na umenie. V ďalšej časti predstavuje autorka východiská a históriu formovania kognitívnej vedy, určuje a približuje jej základné disciplíny: kognitívnu rétoriku, kognitívnu naratológiu, kognitívnu poetiku, kognitívnu recepčnú estetiku, kognitívny literárny historizmus a evolučnú teóriu literatúry.

Otázke metafory sa ďalej minuciózne venuje kapitola Silvie Gálikovej *Význam a funkcia konceptuálnej metafory z perspektívy kognitívnej vedy*. Gáliková ponúka možné odpovede na zložité otázky: ako konceptualizujeme v každodennom živote? Aký jazyk používame? Ako vnímame, myslíme a ako si pamätáme? Metafora, resp. princíp uvažovania v metaforách stojí v jej koncepcii ako protipól doslovného. Štúdia vysvetľuje vznik kognitívnej (konceptuálnej) metafory, ktorej používanie je pre nás nanajvýš samozrejmé. Lenže vo filozofii myseľ sa „*metaforická povaha výpovedí bežného jazyka o vnútorných mentálnych stavoch vyhrotila do závažného teoretického problému*“ (s. 32). Gáliková sa snaží aj na príkladoch vysvetliť a objasniť vzťahy metafory k jazyku a mysli. Rozmotáva spleť ľudskej individuality, subjektivity prežívania a vyšších kultúrnych rámcov, ktorým ľudská individualita podlieha. Autorka postupuje od primárnych metafor ku komplexným a v opore o Lakoffa opisuje mechanizmus tzv. orientačných, ontologických a štrukturálnych metafor.

Ak by *Literatúra v kognitívnych súvislostiach* obsahovala len teoretické štúdie bez konkrétneho aplikovania na literárne texty, čím každá teória potvrdzuje svoju funkčnosť a opodstatnenosť, toto prepojenie si bežný čitateľ dokáže predstaviť asi len ťažko. Interdisciplinárnosť a otvorenosť síce na jednej strane dávajú priestor tvorivosti, ale v tomto prípade tvorivosť a predstavivosť „ako by to azda mohlo či malo byť“ rozhodne nestačí. Preto je pozitívne, že v knihe sa teória aplikuje a konfrontuje s tradičnejšími interpretáciami literatúry.

V tematickej nadväznosti na kapitolu venovanú konceptuálnej metafore pokračuje Lukáš Procháška štúdiou, v ktorej uvažuje o metaforách mysle v známej knihe Lewisa Carrolla *Alica v krajine zázrakov*. Procháškov výber nebol náhodný: „*Alicin príbeh, ktorý sa v literatúre považuje za klasický, sa dočkal množstva interpretácií, no zatiaľ nikto neskúmal jeho metafory v zmysle, v akom im rozumie kognitívna veda [...] a Carrollova kniha je bohatá najmä na sekundárne (komplexné) metafory*“ (s. 55). Procháška v texte sleduje autorovu prácu s Ja (self), ktoré je úzko späté s identitou osoby a v Aliciných prehovoroch sa vyskytuje s rôznym významom a v neposlednom rade aj recepčným účinkom. Alicine prehovory akoby tvorili dve zhovárajúce sa osoby v rámci jej jedného Ja, plynutím deja sa dostáva až do krízy identity a nedokáže sa charakterizovať. Procháška popisuje stav jej mysle, z ktorého vyplývajú jej prehovory a správanie a na tomto základe netradične analyzuje a interpretuje literárny text.

Analýza *Alice v krajine zázrakov* poukazuje na dôsledky metaforického konceptu Ja (self). Venuje sa mu aj nasledujúca kapitola. Zuzana Fonioková sa v nej zamýšľa nad *Naratívnou konštrukciou identity*. Autorka pracuje s poznatkami kognitívnej psychológie, ako (sa) vnímame, prezentujeme, na základe čoho reflektujeme svoju minulosť a vyhodnocujeme prítomnosť, fabulujeme budúcnosť a pod. Ľudskú identitu vníma Fonioková ako príbeh (individuálny), ktorý je v neustálom procese utvárania a dotvárania, pre túto jeho formu použi-

va termín *sebanaratív*. Fonioková s oporou o výsledky kognitívneho výskumu spochybňuje niektoré predpoklady ľudovej psychológie, napríklad, že ľudské spomienky sú v mysli nemenne zachované. Píše: „*Vzpomínky nejsou trvale uložena data ani přesné otisky události. Nepřesnost vzpomínek je daná hned několika aspekty procesů ukládání; [...] jsou zkušenosti modifikovány už v momentě, kdy jsou do paměti ukládány, protože, vzpomínky jsou záznamy toho, jak jsme události prožívali, nikoli přesné kopie události samotných*“ [cit. podľa Schacer, 1996, s. 6] (s. 81). Myslím, že Foniokovej utriedenie zistení z oblasti naratívnej psychológie a naratológie, ako aj jej postrehy sú prínosom pre interpretáciu najmä autobiografických žánrov.

Zuzana Fonioková ponúka okrem vyššie uvedenej kapitoly aj pohľad na román britského autora Grahama Swifta *Zem*. V nadväznosti na svoj teoretický text zdôrazňuje, že úloha „*narativu v sebezpejetí člověka i v jeho uchopování reality je reflektovaná i ve fikci*“ (s. 101). Román sa radí do podžánru postmodernistickej literatúry, ide o tzv. historickú metafikciu. Fonioková cez románové ukážky interpretuje a vyhodnocuje vzťah medzi fikciou a históriou. Dospieva k názoru, že „*jak historie, tak fikce jsou narativní konstrukty*“ (s. 103).

Postavením a úlohou emócií v literárnej vede sa podrobne zaoberá Róbert Gáfrik v kapitole *Emocionálne pôsobenie literatúry – znázornené na Kafkovej poviedke Ortieľ*. Kapitola stručne mapuje a chronologicky opisuje, ako sa historicky menil vzťah a postavenie emócií v literárnej vede od Platóna až po súčasnosť. V dnešnej dobe je „*najviac akceptovanou teóriou emócií práve kognitívna teória emócií, ktorá chápe emócie ako formu zhodnotenia. Inými slovami, emócie sú výsledkom určitého druhu hodnotenia implikácie nejakej situácie voči sebe samému*“ (s. 112). Gáfrik vysvetľuje, že naše emocionálne reakcie v bežnom živote sa pochopiteľne líšia od literárnych a uvádza ich príklady a špecifiká. Emócie možno aj štruktúrovať, pričom sa ako zaujímavé, hoci nie vždy jednoznačné ukazuje prepojenie medzi žánrom a jeho „*charakteristickou*“ emóciou. Autor toto členenie preberá z nemeckej literárnej vedy, z výskumov Meyera-Sickendieka, ktorý usústavnil pri prozaických a dramatických žánroch takéto dvojice: strach=rozprávka, prekvapenie=novela, vina=tragédia, rozveselenie=fraška. Gáfrik dopĺňa teoretickú časť svojej kapitoly o interpretáciu Kafkovej poviedky *Ortieľ*, v ktorej poukazuje na nejednoznačnosť, ktorú môžu emócie ukryté v naratíve prinášať.

Kolektívnu monografiu rámcujú kapitoly vedúcej kolektívu a editorky Jany Kuzmíkovej; jej záverečná kapitola je venovaná *Literárnemu dielu Františka Švantnera v kognitívnych súvislostiach*. Autorka nesiahla po Švantnerovi náhodne, práve naopak, jeho tvorbe sa odborne venuje niekoľko rokov (monograficky *František Švantner: V záklisť naturizmu*, Bratislava: Veda, 2000 a editorcky *František Švantner: Život a dielo*, Bratislava: Ústav slovenskej literatúry, 2012), preto je zaujímavé porovnať kognitívny prístup k jeho dielu. Kuzmíková

predstavuje Švantnera v kontexte slovenského naturizmu, jasne vysvetľuje charakteristiky, ktoré naturizmu pridelil Čepan ako konštanty (archaicko-mýtický iracionalizmus, novoromantický polypsychizmus a rozprávkový antropomorfizmus). Stanovenie charakteristik však uspokojivo nevysvetľuje zásadnú črtu Švantnerovej poetiky, ktorou je „nerozhodnuteľnosť riešení, otvorenosť príbehov a nastoľovaných problémov. Táto črta sa zásadným spôsobom podieľa na tom, že autorove prózy sú ‚tajomné‘“ (s. 129). Autorka upozorňuje, že napriek opakovaným snahám nebol uvedený problém dostatočne objasnený. Následne interdisciplinárnym kognitívnovedným prístupom analyzuje na konkrétnych dielach prvky Švantnerovej náročne identifikovateľnej poetiky. Dospieva k všeobecnejšie platnému záveru, že „ak sa od významových a štruktúrnych interpretácii a analýz subjektov neprepracujeme ďalej k interdisciplinárnemu objasňovaniu toho čo a prečo Švantnerove diela v priebehu ich recepcie vyvolávajú, ako človeka zasahujú a tiež, čo pre neho znamenajú, upierame si odborne a tiež čitateľsky komplexnejšie pochopenie autorovej literatúry. Podprahové vplyvy a nevedomé procesy sú v recepcii Švantnerových prác výnimočne špecifické a dôležité“ (s. 140).

Kolektívna monografia neprichádza s jednomyseľným konceptom a jediným kognitívnovedným prístupom k literárnym textom. Stanoviská spoluautorov sú miestami aj polemické, čo je však vzhľadom na dynamickosť výskumu v tejto oblasti pochopiteľné. Ako píše na obálke Egon Gál, máme pred sebou výborný vstup do diskusie, ktorá keby pokračovala, mohla by byť originálnym prínosom v uvažovaní o realite, fikčných svetoch a umeleckom písaní. Dodávam, že ide nepochybne o vstup, s ktorým sa síce možno sporiť, ale dá sa oň už aj v mnohom oprieť.

Mária Majerčáková

STARONOVÉ POHLEDY NA RUSKOU LITERÁRNÍ KLASIKU: MEZI OZVLÁŠTNĚNÍM A SARKASMEM

Класика и канон руската литература. Университетският поглед. Сборник текстове. София: Катедра по руска литература, Факултет по славянски филологии, Софийски университет Св. Климент Охридски, „Факел“, 2014. 335 s. ISBN 978-954-411-198-4.

Revize a revizionismus jsou hlavním znakem současného hledání v humanitních vědách, filologické nevyjímaje. Také rusistika, zejména její literárněvědná součást, tyto trendy zachytily. Jejich hybatelem je globální změna společensko-politické situace v zemích bývalého východního, resp. sovětského bloku a přehodnocování starých pohledů. V tomto mezinárodním bulharském